

ПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БЕЗБЕДНОСНЕ И СТРАТЕШКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ОДБРАНЕ*

Мирослав Младеновић и Зоран Јефтић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Појам политика, од настанка до данашњих дана, био је на различите начине везан са принудом и њеним ефектима. Први владари налазили су ослонац у веровању у божански карактер власти, али, како се он временом све више губио, решење је наложено у физичкој надмоћи властодржаца. Развој политике као делатности којом се може инструментално владати заједницом, условио је њено ближе везивање за силу. Понекад се политика поистовећивала са њом, а некада ју је користила као фактор за кроћење насилништва других. Човек је, без сумње, и рационално и нагонско биће. Монополизација насиља у оквиру политичке делатности омогућила је да се, у зависности од услова, сила стави у службу једног или другог његовог обележја.

Интегративни процеси у политичкој, економској, војној и другим областима значајно су допринели промени улоге националне државе у некада њеним неприкосновеним сферама, па чак и у оним елементима који се сматрају класичним обележјима државе као институције (сувереност, независност, монетарна политика, одбрана, легитимност државне власти, итд.). Да ли та снага која се „одузима“ од националне државе, путем интеграције са другим међународним субјектима, одлази у неке грађанима далеке и отуђене центре моћи или, напротив, она улази у онај корпус политичког организовања којим се јача њихова укупна позиција? Без улажења у дубљу анализу о томе шта је ближе истини, чињеница је да се кроз процес интеграције, део „државних“ послова преноси на заједничке институције. У духу овог рада, најзначајније су оне које одлучују о начинима организовања, припреме, функционисања и употребе државне (међудржавне) силе.

Стратегијска решења везана за та питања део су активности и државне и међудржавне политике. Она су резултанта делатности бројних унутрашњих и спољашњих фактора, почев од економског и институционалног, преко социјалног и културно-традиционалног, до међународног.

Кључне речи: *политика, стратегија, безбедност, концепција одбране, глобализација*

* Овај рад је резултат пројекта, број III 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

Однос политике и стратегије

„Политичка збивања последњих деценија добрано су допринела општој деморализацији. Видели смо хуље и лудакe на зениту власти, кривотворену истину пред судом, најузвишеније идеје у мочвари макијавелизма. Под упрљаним заставама, у сутону последњих видика, апсурд је отпочео свој тријумфални поход у књижевности, филозофији и свакидашњици“.¹

Ово, ни мало оптимистичко гледиште академика Ивана Супека, из шездесетих година прошлог века, чини се да има реалнију емпиријску подлогу у релацијама актуелних међународних односа.

Распад биполарног система, инструментализација и/или игнорисање међународних институција, као и најтежи оружани сукоб на европском континенту после Другог светског рата, значајно су демаскирали стварну улогу политике силе у свету, уклонили крхке препреке са пута етничких и територијалних спорова, компромитовали међународно право и створили услове за балканску промоцију „новог светског поретка“.

У оквиру наступа нове (старе) политичке оријентације победничких снага из хладног рата, дошло је до непосредног активирања њене војне компоненте, односно снаге НАТО-а извеле су прве борбене акције у својој историји, чиме је јасно стављено до знања да ће се „вредности које су уједно америчке и универзалне“,² успостављати свим расположивим средствима.

Последња збивања у светској заједници директно потврђују да основни појмови из наслова овог рада, несумњиво, спадају у групу најзначајнијих категорија међународних односа.

Да свако име има своје импликације које чине суштину ствари на коју се односи, уочио је још Конфучије, разрађујући своју познату идеју о „исправљању имена“.³

Због тога је, ради сагледавања основа међузависности политике и стратегије, неопходно поћи од самог дефинисања појмова, јер се они данас примењују са веома различитим, често супротстављеним значењима.

Појам „политика“ један је од најопштијих и најфреквентнијих појмова не само класичне и модерне друштвене мисли, него и човекове свакидашњице уопште.

Упркос томе, схватања политике и тумачење овог појма веома се разликују у различитим епохама и различитим научним оријентацијама. Реч „политика“ грчког је порекла и изводи се из речи *polis*, што значи „град-држава“. У полису се одвијао јавни, делатни живот и уживала слобода античког човека. Јавно и делатно живети значило је трагати за оним што је добро, праведно и корисно за целу заједницу. Што је морал био за појединца, политика је била за полис. У том периоду она је била узвишен појам и представљала је „мудрост управљања људима и стварима у сврху остваривања највиших вредности: истине, доброте, правде итд. Права политика је примењена доброта, примењена правда и сл.“⁴

¹ И. Супек, Наука, филозофија, умјетност, Огњен Прица, Загреб, 1964, стр. 6.

² Речи америчког председника Џорџа Буша поводом кризе у Персијском заливу; Наведено према: Жерар Бодсон, Нови светски поредак и Југославија, ИНГПРО, Београд, 1996, стр. 29.

³ Видети шире: Фунг-Ју-Лан, Историја кинеске филозофије, НОЛИТ, Београд, 1992, стр. 55.

⁴ Ђ. Шушњић, Дијалог и толеранција, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 146.

За разлику од овога, нововековно значење политике све више се односило на технику владања људима у процесу освајања, учвршћивања и очувања власти. Она није више етичка врлина, већ занатска вештина у којој „етос више није критичко мерило за кратос...“⁵

Савремени појам политике односи се на тежњу појединаца и друштвених група да обезбеде вршење власти у заједници и уживање користи које из тога произилазе. Она се испољава као борба за расподелу и контролу друштвене моћи у којој је власт циљ по себи, а не средство за остваривање општих друштвених интереса. Преломни моменат у том смислу је када, како истиче професор Ђуро Шушњић, „зло улази у политику“.⁶

С обзиром на то да у савременим заједницама делује велики број политичких субјеката којима је крајњи циљ исти (освајање и вршење власти), појам „политика“ мора да укључи и вредносну и техничку компоненту. Она обећава, објашњава, мотивише, али и кажњава, реализује и, несумњиво, утиче на свакога. Ако се неко не бави политиком, она се бави њиме. „Политика није наука ни уметност, већ игра за моћ и игра са моћи. Та игра није забава, већ смртно озбиљна ствар и зато су у њој смрт, фанатизам и калкулација чешћи од хумора и смеха. Њеним правилима и законитостима подлежу не само они који хоће да праве политику и боре се за моћ већ и они који само посматрају или стоје по страни и окрећу политици леђа. Равнодушност према политици још ником никада није јамчила да неће бити погођен њеним последицама“.⁷

Имајући у виду сву комплексност савременог појма „политика“, у овом раду ће се под њим подразумевати: „процес ауторитативног управљања општедруштвеним пословима у коме се обављају функције усмеравања, расподеле оскудних друштвених вредности, решавања активних друштвених контроверзи и интеграције и у коме се одвијају основни друштвени сукоби између појединаца и група око контроле над основним политичким функцијама“.⁸

Поред уочљиве метаморфозе политике, од узвишене етичке вредности до борбе за обезбеђење сопствених интереса, неопходно је уочити и универзализацију ове појаве, од вештине управљања основном друштвеном заједницом, до механизма за усмеравање најважнијих глобалних процеса у свету.

У моменту открића Америке, половина Колумбове мапе била је празна, обележена као „terra incognita“. Друштва, која су тада била као оазе у пустињи, данас су део „светског система“, односно „глобалног поретка“ који се све више обликује на рачун класичних међународних односа у којима је национална држава била основни субјект.

„Када из Париза комуницирам са пријатељем у Токију електронском поштом, када непосредно посматрам културне догађаје широм света а да не напуштам свој дом, када се подаци из мог персоналног досијеа користе од влада и корпорација широм планете без мог знања, када купујем у другим земљама преко компјутера, питање које лебди на свим устима је: где ја живим, ко сам ја, коме и где ја припадам“ (Ulrich, Beck, What is Globalization, Polity Press, Cambridge, 2000).

⁵ Љ. Тадић, Наука о политици, БИГЗ, Београд, 1996, стр. 53.

⁶ Ђ. Шушњић, цитирано дело, стр. 147.

⁷ К. Косик, Дијалектика кризе, Младост, Београд, 1983, стр. 10.

⁸ В. Васовић, Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987, стр. 26.

За део аутора глобализација је објективан и спонтан планетарни процес, за друге она је искључиво пројекат доминације Запада (американизације света). Док за једну струју она означава конвергенцију и интеграцију света, стварање глобалне економије и космополитске културе, за друге она неизбежно изазива фрагментацију, све дубљи социјални јаз између светова и сукоб цивилизација.

Припадници једног теоријског табора обзнањују да глобализација неизбежно доноси смрт националне државе и културе, други пак истичу да она доноси пролиферацију и повећану важност националних држава, ревитализацију националних идентитета и култура.

За неке је то стара појава, везана за ширење империја и универзалних религија, док је за друге глобални свет стар само двадесетак година, од пада Берлинског зида.

Према неким теоретичарима, глобализација представља гвоздену историјску неизбежност, строго програмирану путању. Свет који је владао пет векова и изгледао вечит: свет националних економија, суверених држава и самосвојних култура припада прошлости. Националне државе не само да су изгубиле основна својства државности већ њихове владе више не осећају одговорност према сопственим грађанима него искључиво према наднационалним организацијама.

С друге стране, део ставова о глобализацији садржи тезу да је она само мит и да је свет данас, уистину, мање повезан него пред Први светски рат.

На делу је регионализација, односно даља фрагментација света, у основи које стоје три финансијска и трговачка блока – европски, пацифичко-азијски и амерички – који не уједињују већ деле свет. Најучљивија последица тог процеса јесте растућа економска маргинализација трећег света. Према овим схватањима, држава није изгубила своју улогу; мултинационалне компаније су само креатуре главних националних економија. Државе (водеће) јесу стварни креатори глобализације; оне успостављају правила која обликују светску економију, а тиме и остале сфере укупних друштвених односа. Одлучујуће обележје међународног поретка, као и раније, не представља *међузависност*, већ *зависност*. Фрагментација света, све дубља неједнакост његових делова, моћан је подстицај фундаментализму и агресивном национализму, који свет деле у различите и сукобљене цивилизацијске блокове и етничке енклаве.

Између ових крајности постоји и „средње“ схватање по којем је глобализација историјски неизбежан, законит ток. Сва друштва суочена су са неопходношћу прилагођавања новом свету, у којем више нису одсечне разлике између међународног и домаћег, спољњег и унутрашњег. Међутим, путања глобализације није предодређена. Напротив, тај историјски отворен и неизвантан ток може да води како ка уједињавању тако и ка фрагментацији, сарадњи или конфликтима, универзализацији или партикуларизму. Слично је и са судбином националне државе; она није ни „историјски мртва“, нити је искључиви креатор нових односа. Једноставно, у новим условима мења се њена улога: она постаје активнија, преображава се у носиоца стратегије прилагођавања новом глобалном поретку.

Живот у савременим условима је живот у два паралелна и међузависна света: глобалном и локалном, што је у складу са сложеном природом човека. Да је човек веома комплексно биће учили су још старокинески филозофи. Они су учили да се човеков живот простира на неколико паралелних сфера: невину, утилитарну, моралну и трансценденталну.⁹ Невина сфера (оно што Платон назива појудни део

⁹ Видети детаљније у: Фунг Ју-Лан, Историја кинеске филозофије, Нолит, Београд, 1992, стр. 373, 374.

душе) сачињена је од свих обележја која су заједничка за сва жива бића. Утилитарна сфера односи се на делатности које су мотивисане личној корисношћу (за Шопенхауера је то егоизам, као један од покретача људског деловања, поред злобе и самилости). Морална сфера је последица човекове друштвене суштине и испољава се кроз доприносе које појединац даје колективу. И, коначно, трансцендентална сфера: поред тога што је члан неке друштвене заједнице, човек је, како каже Менције, и грађанин Неба. Као мисаоно биће, он се не задовољава границама искуства, већ се његов ум упушта и у спекулације метафизике, разматрајући питања бесмртности душе, целине универзума, опште каузалности, прапочетка, итд.

Дакле, глобализација је, у неку руку, иманентна човеку као бићу. Она има дугу предисторију и отелотворење је особеног антрополошко-цивилизацијског кода. Глобализација је израз универзалног и трајног стремљења човека, од путева свиле, експанзија великих религија и цивилизација, војних освајања и џиновских царстава, преко моћних полува индустријске револуције и колонијалних освајања, до покушаја стварања модерног „светског друштва“, након завршетка хладног рата. Основни инструменти за реализацију идеје „светске заједнице“ јесу: технолошко-информатичка револуција („скраћивање“ времена и простора); глобално тржиште (унификација потреба); формирање свести о повећаној међузависности (приближавање вредносних и етичких ставова код различитих етничких и културних ентитета, превасходно под утицајем средстава за масовну комуникацију); ширење истоветних форми и начина живота (индустријализам, постиндустријализам, информатичка револуција, тржишна економија, подела власти, вишепартизам, слободе и права...).

Међутим, само схватање нужности глобализације не значи и једнозначност карактера међузависности. Повезивање субјеката међународних односа може имати, како демократски, тако и аутократски карактер. Форма глобализације зависи превасходно од погледа на свет њених водећих актера. Током 20. века смењивала су се два велика разнородна глобализацијска пројекта: кензијански и неолиберални. У првом случају тежило се стварању услова за убрзани економски развој трећег света и смањење јаза између развијених и неразвијених, док је неолиберална елита тежила освајању командних позиција у наднационалним институцијама, не марећи за положај најугроженијих.

Драстично ширење социјалног јаза између „центра“, „полупериферије“ и „периферије“, али и унутар појединачних друштава довела је до тога да је елита постајала све богатија, а широке масе сиромашније, бројније и бедније. Крајем 80-их година неолиберализам одустаје од подршке диктаторских режимима и у службу ставља примамљиви пројекат промоције демократије. Међутим, у исто време, шире се и показатељи стварања „ауторитарне транснационалне државе“.

Са променом концепција, мењају се и облици и средства којима се долази до реализације постављених циљева. У теорији међународних односа, та средства означавају се појмовима тврда и мека снага (*Hard power and Soft power*).

Термини припадају америчком истраживачу Џозефу Нају (*Joseph Nye*). Професор Нај је термин *мека моћ* први пут употребио у својој књизи „Предодређени да воде“¹⁰. Још тада, у доба пуне еуфорије због победе САД и Запада у хладном рату, он је желео да укаже на значај немилитарних облика моћи, који ће посебно место

¹⁰ Joseph Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books, 1990.

морати да имају и у периоду који је наилазио. „Тврда сила“ или „тврда моћ“ представља могућност принуђивања других на основу сопствене војне и економске моћи. „Мека сила“ постоји тамо где једна држава привлачи друге својом културом, политичким идеалима и програмима. То је „моћ да се добије оно што се жели захваљујући привлачности а не принуди или плаћању. Она потиче од атрактивности културе, политичких идеала и конкретних политика одређене земље“. На истој страници, Нај супротставља одговарајуће методе тврде и меке моћи: док ова прва дела путем принуде, ова друга ради путем завођења. А многе вредности као што су демократија, људска права или индивидуалне могућности јесу, по Нају, дубоко заводљиве идеје. Вредности, као што су демократија, права човека, индивидуалне могућности и сл. веома су привлачне. Међутим, ако се у њиховом сервирању осети надменост и лицемерје, могу да се преврате у своју супротност.

Одговор појединачне државе на глобализацију зависи од карактеристика средстава којом се она успоставља. Уколико глобализација има ауторитарни лик, више ће продужавати унутрашњу агонију него што ће моћи да је лечи. Локални и глобални ауторитаризам међусобно се потхрањују.

Неопходност демократизације глобалног поретка је услов стварања пристојног „светског друштва“. Само у таквим условима могуће је градити свет „по мери човека“. Заокрет од униполарног света ка мултиполарној светској заједници мора да користи и одговарајуће методе. Циљ је неопходно ускладити са средствима. Не може терор бити средство за постизање равноправности, бомбардовање за успостављање демократије, лаж за долазак до истине...!

Тек кад се то има на уму, могуће је, уместо поништавања националних култура и „сукоба цивилизација“, развијати пројекте плурализма култура, узајамног обогаћивања и укрштања различитих светова. Главна питање, дакле, није да ли је глобализација потребан (неопходан) процес, већ шта је њен циљ! Да ли је круна тих настојања стварање јединственог светског поретка владавине права или је њихов мотив цементирање „кастинске“ поделе света (центар, полупериферија и периферија), путем успостављања унитарне светске државе аутократског типа?

Појам „стратегија“ као други кључни проблем овог рада, такође је вишеслојан, мултидимензионалан и историјски променљив. Његово етимолошко значење потиче од грчке речи „*strategia*“, што представља науку о вођењу војске, односно вештину ратовања.¹¹

Према британској енциклопедији, стратегија је „наука или вештина употребе свих националних ресурса или ресурса коалиције ради остваривања циљева рата“.¹²

Велики број дефиниција стратегије директно истиче њену повезаност са политиком. Тако, познати стратешки теоретичар Лидел Харт сматра да је стратегија „вештина употребе оружаних снага за постизање циљева које је поставила политика“.¹³ Слично њему, француски теоретичар Бофр наглашава да је стратегија „вештина да се оствари суделовање силе у постизању циљева политике“.¹⁴

¹¹ М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1985, стр. 876.

¹² The new Enciclopedia Britanica, Volume 11, 15 th edition, Chicago, 1985, стр. 304.

¹³ Видети: В. Димитријевић, Р. Стојановић, Основи теорије међународних односа, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 126.

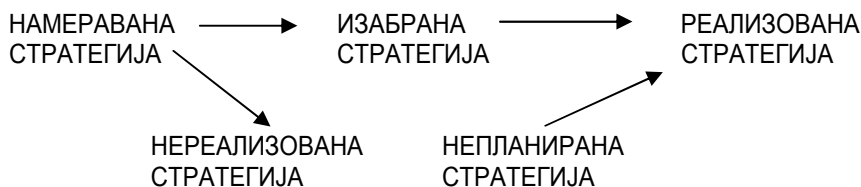
¹⁴ Исто.

Домаћа енциклопедијска издања, дефинишући овај појам, такође, не занемарују његову повезаност са политиком. Стратегија се одређује као грана ратне вештине која се бави „припремањем и вођењем рата и употребом оружане силе ради остваривања одређених војних, политичких или економских циљева“.¹⁵

У совјетском енциклопедијском речнику та веза је још очигледнија, јер се прецизира да: „политика пред стратегију поставља задатке, а стратегија обезбеђује њихово извршавање“.¹⁶

Треба, свакако, напоменути да се појам „стратегија“, иако је изворно везан за оружану силу, данас користи и у осталим сферама друштвеног живота, нарочито у области организације рада, економије, теорији државе и права, па чак и као посебна научна дисциплина. У овим областима, традиционалне дефиниције стратегије, углавном, наглашавају да она представља процес свеобухватног планирања чија је сврха интеграција циљева, политике и акције у јединствену целину. Многи аутори, у том смислу, говоре и о тзв. политици, економији, дипломатији... Овако схваћена стратегија, прожима се са спољном политиком и незаобилазна је у сагледавању суштине међународних односа. Без обзира на то који се приступ примењује у смислу општости стратегије, већина теоретичара и практичара који третирају ову категорију слаже се у оцени да је стратегија превасходно вид практичне делатности и да је теорија стратегије у ствари теорија акције. У најопштијем смислу посматрано, она треба да одговори на питање „како да се нешто уради?“. То значи, да се стратегија сматра једном врстом упутства за делотворно испуњавање постављених циљева. Њена успешност мери се остварљивошћу циљева које је поставила.

С друге стране, међутим, не би имало много смисла ни изучавати стратегију, односно стратешки мислити, уколико стојимо на становишту да је ток догађаја унапред дат и да се он унапред може без остатка одредити. Стратешко мишљење постоји само тамо где се могу правити рационални избори. За Клаузевица сама стратегија представља „царство избора“... Савременији приступи објашњењу овог појма (осим војних) полазе од тога да је стратегија много више од намеравање и планирање активности одређених институција. Она је, у суштини, комбинација планираног и непредвиђеног.

(Извор: С. Hill, G. Jones, *Strategic Management Theory*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1992, стр. 8)

¹⁵ Мала енциклопедија, књига III, Просвета, Београд, 1986, стр. 512; Слично је и у Војном лексикону, БИЗ, Београд, 1981, стр. 588.

¹⁶ Советски енциклопедическиј словар, издание IV, Советскаја енциклопедија, Москва, 1989, стр. 1290.

Узимајући у обзир наведене разлике у схватањима, као и чињеницу да се једна изразито развојна категорија не може, без остатка, сместити у дефиницију, која је, по својој природи, статична, у овом раду ће се под војном стратегијом подразумевати: свеобухватни процес планирања и организовања најопштијих активности припреме земље (коалиције земаља) за вођење рата и употребу оружане силе, ради остваривања одређених државних и друштвених интереса. У хијерархији стратегија то је само један део који се односи на послове националне безбедности и одбране. Угрубо посматрано, на „врху“ се налазе укупне стратегије развоја неког друштва, затим долазе спољнополитичке стратегије, а из њих проистичу стратегија националне безбедности и стратегија одбране. Овакав „шематски приказ“ може да се прихвати само ради схватања комплексности проблема и он се више односи на „класична“ поимања стратегије. Суштински, реч је о неодвојивим деловима једне целине која се односи на укупну моћ неког друштва коју обликују различити многобројни фактори.

С обзиром на то да се кроз интегративне процесе поједине класичне надлежности државе потпуно или делимично преносе на заједничке институције, у овом раду ће се сматрати да је реч о реципрочним процесима, без обзира на то да ли се решења доносе у политичком систему појединачне државе или коалиције држава. Иако удруживање држава не мора увек значити стварање нове државе, у озбиљнијим формама повезивања (Европска унија нпр.) оно резултира појавом новог политичког система.¹⁷

Веза политике и војне стратегије, као значајних друштвених активности, јесте очигледна и непосредна, иако није увек једнозначно узрочно-последично дефинисана.

У ранијим историјским епохама преовладало је мишљење да је стратегија важнија. Многи војни команданти, у току или после успешних ратова, преузимали су политичка кормила у својим земљама. Велики број војних теоретичара сматра да је политика „старија“ у миру, а стратегија у рату.

„Наполеон и Фридрих Велики изједначавали су дужности војних команданата и политичких лидера. Одлуке у рату и у државним већима биле су заједничке. У њиховим државама није могло да буде несклада између националне политике и војне стратегије“.¹⁸ У току Другог светског рата не мали број шефова држава преузимао је функцију непосредног руковођења појединим важнијим операцијама, често уз отворено или потајно негодовање генерала.

Ипак, највећи број аутора сматра да политика јесте и треба да буде приоритетнија, јер је свеобухватна и тиче се свих сегмената друштва.

„...Потчињавање политичког гледишта војничком било би парадоксално“, упозоравао је Карл фон Клаузевиц, „јер је политика мајка рата; она је памет, а рат само инструмент, а не обрнуто“.¹⁹

Сличне ставове можемо наћи и код савремених теоретичара. Хамон, на пример, истиче да: „политика подразумева стратегију; она у ствари одређује изабране циљеве на основу процене савремених кретања... Стратешки аргументи су веома значајни али они не представљају више него један елеменат у политичком одлучивању“.²⁰

¹⁷ Сајмон Хикс, Политички систем Европске Уније, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 24–26.

¹⁸ The new Encyclopaedia Britannica, стр. 305.

¹⁹ К. фон Клаузевиц, О рату, Вук Караџић, Београд, 1951, стр. 523.

²⁰ Л. Хамон, према: В. Димитријевић, Р. Стојановић, Основи теорије међународних односа, стр. 127.

Један од основних постулата савремених демократских система операционализује се уставним решењем по којем су војне власти потчињене цивилним. Наиме, уобичајено је да институција врховног командовања војском припада шефу државе, уз већи или мањи степен парламентарне контроле (буџет, завршни рачун; доношење одлуке о рату и миру; доношење закона о организацији оружане силе, и сл.).

Промене стратегијских концепција главних субјеката међународних односа

Однос политичких чинилаца и војне стратегије може се разматрати, како на државном нивоу, тако и на коалиционом, па и на плану целе међународне заједнице.

Несумњиво је да, упркос бројним разликама међу његовим елементима, свет делује као јединствена целина. Од Хераклита до данашњих дана дијалектичари су истицали ту „хармонију која к противности тежи“.²¹

Међузависност, као обележје субјеката међународних односа, испољава се у различитим сферама друштвеног живота, а најзначајније су : економска, географска, политичка, културна, технолошка и друге. Људска заједница у ери развијеног тржишта, без сумње, функционише као јединствена целина, иако се њени делови понекад толико разликују као да припадају различитим планетама.

У структури глобалног друштва јасно се уочавају три различите и супротстављене цивилизације: „прву још симболизује мотика; другу монтажна трака; а трећу компјутер“.²²

Економску потку јединства супротности светске заједнице чиниле су научнотехнолошке промене које су давале револуционарна убрзања историјском замајцу. Пре десет миленијума то је била пољопривредна производња, у последња три века нови покретач била је индустријска револуција, а данас смо сведоци трећег погонског таласа који се испољава у капацитетима усвајања, стварања, дистрибуције и примене човековог знања. Цивилизацијска достигнућа, међутим, имала су и увек су испољавала своје лице и налицје. Односи господства и потчињености усталили су се на светској хијерархијској лествици која сваким даном повећава своје прагове.

Војна димензија тог процеса је, такође, изузетно приметна јер је, с једне стране, војно-индустријски комплекс земаља „центра“ снажно инволвиран у главне светске економске токове, а са друге, он представља један од најтемељитијих стубова глобалне политике моћи. Главна формула савремене примене војне компоненте у процесу глобализације јесте: примена модерног технолошког рата, уз снажну инструментализацију међународних организација и институција. Историју ратова карактеришу два битна, наизглед противречна обележја. Прво се односи на чињеницу да се човечанство, удаљавањем од биолошке предисторије, све више обележавало деструктивношћу и, друго, што је човек постајао разумнији и свеснији, рат је постајао свеобухватнији, како по броју ангажованих људи, тако и по количини друштвених подсистема које је укључивао. „Са развојем цивилизације повећавају се ирационалности, агресивност, масовне деструкције, уживање у спектаклима насиља“.²³

²¹ Хераклит, Фрагменти, Матица хрватска, Загреб, 1951, фрагмент 51.

²² А. и Х. Тофлер, Рат и антират, ПАИДЕИА, Београд, 1998, стр. 22, 23.

²³ М. Пећујић, V. Милић, Sociologija, Institut za političke studije, Beograd, 1994, str. 186.

После распада биполарног система, настојања око успостављања тзв. новог светског поретка, подразумевала су и израду одговарајуће стратегијске основе, као и адекватне технолошке базе за реализацију њених циљева.

У новонасталим условима, евроатлантске земље прве су се суочиле са потребом редефинисања своје улоге у свету који се значајно изменио. То је значило да је требало урадити нове стратегијске основе и дефинисати правила употребе силе у околностима када са друге стране није постојала „противсила“. Са променом биполарне структуре света мења се и листа безбедносних изазова, ризика и претњи, али и укупно поимање и практиковање безбедности. Сама промена конституционалних и институционалних аранжмана релативно је лак посао. Знатно је теже променити мишљење и извршити суштинско прекомпоновање безбедносних снага везано за нови начин њиховог ангажовања. Парафразирајући Дарендорфа, може се рећи да је за промену процедура и планова потребно неколико месеци, за промену структуре и основе нових снага – неколико година, док је за промену мишљења и поимања безбедности неопходно више деценија.

Прва дилема у стратегијским концепцијама Сједињених Америчких Држава, у том смислу, тицала се опредељења за „тврду“ или „меку“ моћ у обезбеђењу својих интереса након хладног рата. Професор Нај замера америчкој администрацији која, у новом миленијуму, троши 400 пута више на „тврду“ него на „меку“ моћ.²⁴ Он упозорава да су „политички лидери веома мало времена одвојили да схвате како се природа моћи променила, и нарочито су се слабо бавили тиме како да укључе меке аспекте у своје стратегије за освајање моћи“.²⁵

Ако се упореде америчке стратегије националне безбедности из 2002. и 2010. године, може да се уочи значајна разлика по питању основног опредељења земље за начине решавања међународних проблема. Док је стратегија из 2002. године (Бушова стратегија), „инспирисана“ терористичким актима од 11. септембра 2001. године, суштински била заснована на превласти „чврсте“ моћи и дефинисала право на превентивне ударе, Обамина стратегија прави значајан отклон у правцу коришћења „меке“ силе, афирмишући став да: „најефикаснији начин да Сједињене Америчке Државе промовишу наше вредности, јесте да живимо у складу са њима“.²⁶ Међутим, у документу се не умањује ни улога класичне употребе силе ради очувања националних интереса. „Наше оружане снаге ће увек бити камен темељац наше безбедности и због тога морају бити потпуно спремне“.²⁷ Одредбе најновије стратегије националне безбедности дефинишу да ће Америка настојати да делује уз активирање савезника из целог света, а уколико мора да реагује унилатерално, то ће чинити на основу стандарда којима се регулише употреба силе.²⁸ У том духу, у документу се говори и о ширењу сарадње САД са другим значајним субјектима међународних односа, као што су Кина, Индија и Русија, али и са државама чија улога у свету постојано расте, као што су Бразил, Јужна Африка и Индонезија.²⁹

²⁴ Joseph Nye, *Soft Power*, Public Affairs, New York, 2004, стр. X.

²⁵ Исто, стр. 1.

²⁶ Америчка стратегија националне безбедности из маја 2010, стр. 2, интернет извор: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rssviewer/nationalsecuritystrategy.pdf>

²⁷ Исто, уводни текст председника САД.

²⁸ Исто, стр. 3.

²⁹ Исто.

Операционализација поставки датих у Стратегији националне безбедности, извршена је другим важним документом – Националном војном стратегијом. Он се на сваке две године усклађује са реалним безбедносним ризицима и изазовима, а последњи је донет осмог фебруара 2011. године. Слично као и у Стратегији националне безбедности, и у Војној стратегији се наводи да: „САД у настојању да се придржавају међународног права, у свим случајевима ће употребљавати војну силу у тесној сарадњи са савезницима и партнерима, остављајући право и за самостално дејство уколико је то неопходно”.³⁰

Русија

Полазећи од основних стратегијских докумената Руске Федерације, може се закључити да се у периоду постхладноратовског развоја те земље, и у њој дешавају значајне промене у сфери безбедности.

Захваљујући економској и политичкој консолидацији, која је евидентна на почетку 21. века, Русија настоји да, и на међународном плану, врати статус велике државе. То је недвосмислено истакнуто у тачки 21 Стратегије националне безбедности,³¹ где се наводи да су национални интереси РФ у дугорочном периоду „претварање РФ у светску државу ...”.

Динамика промена у међународним односима схвата се као добра основа за обезбеђивање сопственог положаја који ће бити адекватан укупним економским, људским, географским, научним и другим потенцијалима земље.

У Стратегији се наглашава да се, имајући у виду и сопствене претензије на лидерство: „као резултат учвршћивања нових центара економског раста и политичког утицаја формира квалитативно нова геополитичка ситуација“ (тачка 8, став 4). Донеке несасгласно с овим, у документу се упозорава да оријентација „у евроатлантском региону... на организацију Северноатлантског уговора... све више ствара претњу остваривању међународне безбедности“ (тачка 8, став 5).

У оквиру сопствених визија о високом учешћу земље у одлучивању о најважнијим питањима светске заједнице, истакнути су проблеми који ће заокупљати пажњу међународних фактора у будућности. Међу најважнијима су извори сировина на Блиском истоку, басену Баренцовог мора, у рејону Арктике, у басену Каспијског мора и у Централној Азији (тачка 11). Ради реализације својих интереса, Русија ће јачати сарадњу у оквиру међународних организација, као што су: Група осам, Група двадесет, РИК (Русија, Индија, Кина) и БРИК (Бразил, Русија, Индија, Кина). Приоритет је и даље на ЗНД (Заједница независних држава), као и организацији ШОС (Шангајска организација за сарадњу) и ОДКБ (Организација уговора о колективној безбедности). При томе: „ОДКБ се разматра у улози главног међудржавног инструмента, позваног да се супротстави регионалним изазовима и претњама војно-политичког и војно-стратегијског карактера“ (тачка 13, став 6). Ради тога, у оквиру ОДКБ формирају се мултинационалне снаге за оперативно реаговање које треба да реализују ову замисао.

³⁰ National Military Strategy of the United States of America, 2011 Интернет извор: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf, стр. 8.

³¹ Стратегија национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года, <http://www.politua.su/concept/386.html>.

У тачки 16 Стратегије националне безбедности, која говори о сарадњи са Европском Унијом, истиче се да дугорочним националним интересима Русије одговара формирање отвореног система колективне безбедности на јасним уговорно-правним основама. Иначе, ова иницијатива представља један од најзначајнијих продора руске спољне политике у савременим условима.

Октобра 2008. године, идеја о Уговору о европској безбедности, била је фиксирана у Концепцији спољне политике РФ и означена као „главни циљ“, који треба да се реализује кроз „истински отворен, демократски систем општерегionalне колективне безбедности и сарадње“, уз спречавање „нове фрагментације и ревитализације претходних блоковских приступа“.

Анализа самог текста предлога Уговора указује на то да је он формиран у оквиру неколико тема које улазе у појам „чврсте безбедности“, као што су: безбедност на континенту и недељивост безбедности; контрола наоружања; регулисање регионалних конфликта у евроатлантском региону и сл. Сам текст садржи 14 тачака по којима би требало водити дијалог ради коначног формирања новог безбедносног система.

У оквиру безбедности и недељивости безбедности, истакнути су принципи забране употребе силе и претње силом; потврђена је приврженост базичним начелима безбедности и међународних односа у евроатлантском пространству; наглашена је подједнака безбедност за све (Принцип три НЕ³² и право на неутралност); декларисано је одсуство ексклузивних права држава и организација за одржавање мира и стабилности и указано на неопходност разраде јединствених правила важних за све. Следећи део односи се на изградњу правог система контроле наоружања; учвршћивање поверења, уздржаности и разумне довољности у области развоја оружаних снага. Трећи део посвећен је принципима регулисања конфликта на простору Евро-Атлантика, уз наглашавање потребе јединственог приступа у спречавању и мирном решавању конфликта, на основу преговора и безусловног уважавања механизма миротворства, на начин дефинисан у документима ОУН. Такође, наглашава се потреба вишег нивоа сарадње у области тзв. меке безбедности.

У суштини, Уговор о европској безбедности представља својеврсну понуду тражења заједничких решења путем консултација, конференција и ванредних конференција; као и захтев за достављањем неопходне информације о свим спорним питањима која задиру у безбедност других.

У документу се предлаже да се усаглашавање питања може провести на специјалном сусрету – самиту, чији учесници треба да буду, како појединачне земље, тако и организације попут: ЗНД, ОДКБ, ОЕБС, ЕУ и НАТО.

У основи ових ставова лежи руско незадовољство догађајима као што су: ширење НАТО-а на Исток, ситуација око Косова и Метохије; криза у процесу ратификације уговора о контроли конвенционалног наоружања и др., као и међусобно неприхватање потеза које, у области безбедности, предузимају једна и друга страна, без међусобне консултације.³³ Новина у руским стратешким документима, у поређењу

³² Правило „три НЕ“, које је предложио Медведев, значи: НЕобезбеђивати своју безбедност на рачун безбедности других; НЕдозвољавати било каква дејства у оквиру војних блокова и коалиција која би слабила опште пространство безбедности и НЕдозволити да се развој војних савеза остварује на рачун безбедности других учесника у Уговору.

³³ Видети опширније о „руском предлогу“: Младеновић, М., *Руски предлог реформе европске архитектуре безбедности између утопије и стварности*, Зборник *Ризик мој заштита*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 494–511.

са досадашњим решењима, јесте веће поклањање пажње институцијама тзв. меке безбедности. Тако се у Стратегији националне безбедности (поглавље IV), разматра низ праваца „невојног“ карактера које држава треба да предузме: повећање квалитета живота грађана РФ, економски раст, наука и технологија, образовање, култура, екологија и рационално коришћење природних ресурса, ради пуног достизања постављених безбедносних циљева.

У целини гледано, стратешка опредељења Русије и САД имају додирних тачака у мери у којој се и једна и друга страна позивају на међународну сарадњу и поштовање општеприхваћених институција и механизма. Разлика је, међутим, у основном смеру деловања те сарадње: код САД она мора да обезбеди неприкосновеност америчких интереса, док са аспекта РФ договарање и споразумевање треба да резултира рушењем монополарне геополитичке инфраструктуре и стварањем вишеполарног света у којем ће Русији припасти бар део онога чиме је располагао Совјетски Савез у доба биполаризма.

Технолошки основ стратегијских концепција

Савакој стратешкој концепцији у области одбране и безбедности кореспондира специфична технолошка компонента развоја ратне технике, као и одговарајућа форма снага и средстава којима се предвиђа реализација постављених циљева. У Новом стратегијском концепту НАТО-а (члан 19)³⁴ наводи се да ће се одржавати одговарајућа комбинација нуклеарних и конвенционалних снага; да ће се обезбеђивати могућност упоредног спровођења великих заједничких операција и неколико мањих операција за колективну одбрану (укључујући и оне на стратешкој удаљености), као и да ће се развијати и одржавати снажне, мобилне и разместиве конвенционалне снаге.

У Националној војној стратегији, прецизно су формулисани задаци развоја безбедносних снага у свим амбијентима вођења борбених дејстава: на копну, мору, ваздуху, свемиру и кибер пространству.³⁵

За разлику од тога, с обзиром на то да нема јавних амбиција да делује ван својих граница, РФ се определила за тзв. асиметрични развој свог одбрамбеног система. У тачки 32 Стратегије националне безбедности наводи се да је главни задатак прелазак на квалитативно нови облик оружаних снага. Он се састоји у очувању потенцијала стратегијских нуклеарних снага уз усавршавање организацијско-формацијске структуре и система територијалног базирања војске и повећања броја јединица сталне борбене готовости. Једном речју, нуклеарни потенцијал треба да одврати било какву војну акцију стратегијских размера, а мања, добро опремљена, борбено способна и мобилна конвенционална компонента треба да обезбеди одбрану земље на појединим правцима и да учествује у решавању других безбедносних изазова и претњи којима земља може да буде изложена.

³⁴ Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm

³⁵ The National Military Strategy of the United States of America, Internet izvor: <http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/0208110848002011NMS-08FEB2011.pdf>, pp. 18,19.

Значајна новина у руској безбедносној стратегији јесте развој веома комплексне мреже „оружја“ тзв. меке моћи. Она обухвата медијске пројекте, билтене, јавне наступе, различите омладинске покрете и њима примерене активности, интернет сајтове, експертске мреже, конференције и издавачке куће. Све ове организације су вертикално и хоризонтално повезане и јасно се уочава скуп идеја и вредности који несумњиво долазе из Кремља.

Нова стратегијска концепција Републике Србије и њена технолошка компонента

Промена геополитичке инфраструктуре и догађаји који су се одигравали на тлу бивше Југославије нису могли да не оставе трага на безбедносне стратегије Србије. Након распада СФРЈ, све новонастале државе, па тако и државне заједнице у чијим оквирима је функционисала Србија (Савезна Република Југославија и државна заједница Србија и Црна Гора), започеле су процес реформисања својих безбедносних система у складу са новоусвојеним стратешким опредељењима у сфери безбедности (често и без њих).

Покушај редефинисања сопственог и заједничког безбедносног идентитета водећих субјеката међународних односа знатно је утицао на околна, нарочито пост-социјалистичка друштва, па тако и на Србију. Несумњиво, након рушења биполарног поретка, тежње највећих светских „играча“ биле су преусмерене на привођење глобалне заједнице сопственим безбедносним, што неминовно повлачи и политичким, односно економским потребама.

Реформа оружаних снага, пре свега у земљама које су биле чланице или природно тендирале демонтираном источном блоку, постала је један од услова њиховог пуноправног укључивања у међународну заједницу и главни показатељ новог безбедносног усмерења, као и темпа и суштине реформи друштва у целини.

Достизање операбилности тих земаља са главним безбедносним организацијама представљало је императивни задатак, јер се на тај начин доказивала њихова спремност за улазак у „друштво прогреса“ и на неки начин „прао“ грех раније припадности Варшавском уговору.

Тај осећај (кривице због припадности губитничком блоку) био је једна од ретких предности које је Србија имала у односу на остале постсоцијалистичке земље. Социјалистичка Југославија није била чланица ниједног војног савеза, па тако, својој наследници, није оставила терет „лоше“ припадности, нити психолошки осећај „млађег брата“. Као и све остале, и ова карактеристика у пракси може да има две крајности. Ако снаге које кормиларе заједницом не схвате да су се услови променили, и да новонастала држава не може да ужива међународну позицију претходне државе, онда неминовно долази до сукоба са главним актерима новонасталога поретка. Са друге стране, ако се некритички прихвати позиција потпуног аутсајдера, губи се и она минимална доза међународног субјективитета и државног суверенитета, која објективно може да постоји без обзира на компаративну снагу заједнице, офанзиву процеса глобализације и *de facto* унификацију вредносних критеријума унутрашњег и спољнополитичког понашања држава.

Разапета између ових крајности, Србија (Савезна Република Југославија и државна заједница Србија и Црна Гора) у веома сложеним околностима започела је реформу сектора безбедности.

Дакле, тај важан и сложен процес одвијао се у знатно измењеним околностима у односу на уобичајену реформу безбедносних снага која се логично одвија у свим државама у складу са неминовном променом практичног амбијента који је саставни део историјског развоја људске заједнице. Новонастала ситуација, као основа реформском процесу, може се посматрати у три основна нивоа општости: (1) на међународном плану то су распад биполаризма и промена безбедносне стратегије водеће војне групације; (2) промене у непосредном окружењу које се карактеришу релативно успешним и брзим прилагођавањем већине суседних земаља евроатлантским стандардима и захтевима и (3) унутрашња (тада још увек) изузетно сложена ситуација, почев од конфузног нормативно-институционалног оквира, преко економског и технолошког заостајања, високе социјалне конфликтности и изразите фрагментираности политичке културе, до значајних разлика у разумевању и односима са међународном заједницом.

У тако комплексном амбијенту реформа безбедносних институција Србије мора да је да буде изузетно сложен и, свакако, дуготрајан процес који је задирао у све значајније сфере друштвеног живота.

Тај сложен процес морао је да се одвија у неколико равни: нормативној, организационо-функционалној, информационо-технолошкој, сфери управљања и развоја људских ресурса, едукативној и културолошкој³⁶.

Оцена достигнутог нивоа реформи сектора безбедности креће се у прилично широком распону и најчешће зависи од позиције онога који процењује. За многа питања неопходно је и дуже време и више средстава. „Узалуд нам је пети се на штуле, кад и на штулама ипак морамо ходати на сопственим ногама“, говорио је Монтењ.

Чињеница је, ипак, да је садашњи сектор безбедности, посебно његов основни део – оружане снаге, успео да реши бројне наслеђене проблеме (гломазне „неборбене“ структуре преостале из бивше „велике“ државе, атипичан систем командовања преко колективног врховног команданта, неприлагођеност формације и система обуке новим безбедносним изазовима и претњама, развој механизма демократске цивилне контроле, и сл.).

Међутим, главни проблем, који непрестано лебди над свим друштвима у транзицији, а у Србији понајвише (због бројних специфичних проблема које немају или нису имале друге земље те групације), јесте питање прага толеранције између демократских решења која се уводе под утицајем или по угледу на развијена друштва и, још увек, фактичког (недовољно демократског, економски неадекватног и културолошки незрелог) амбијента у којем те институције морају да делују.

Погрешно је схватање да се реформа може осмислити и завршити брзо и једнократно. То је процес који је у сталном трајању, јер се односи на постојеће стање које је непрестано у развоју и променама. Безбедносни изазови нису исти пре 50, 20 или 10 година и извесно ће се мењати у будућности. С обзиром на такву ситуацију, поједина министарства у развијеним земљама имају реформске тимове који су стална тела, задужена да прате развој ситуације у сфери безбедности друштва и да предлажу одговарајуће измене. Не може се у области одбране унапред зацртати шема коју треба достићи. Напротив, тек студиозним приступом, почев од научног прикупљања података и његове обраде до на крају ваљане анализе актуелне ситуације, могуће су адекватне измене у структури и начину рада институција из области одбране и безбедности.

³⁶ О реформи сектора безбедности видети шире у: Младеновић, М., *Реформа Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе*, Центар за цивилно војне односе, Београд, 2004, Интернет извор: <http://www.ccmr-bg.org/Rec+strucnjaka/1293/Reforma+Ministarstva+odbrane+i+Vojske+Srbije+i+Crne+Gore.shtml>

Једна од централних дилема која још увек није потпуно решена када је реч о будућности одбрамбено-заштитне функције Републике Србије, јесте опредељење између самосталног и колективног система безбедности. Истина, Народна скупштина Републике Србије је, 26. децембра 2007. године, донела одлуку о проглашавању војне неутралности у односу на постојеће војне савезе, али је истом одлуком регулисано да се републичким референдумом овакво опредељење може и променити.

Однос опште, политичке, па и стручне јавности по овом питању веома је различито, противуречно, често врло супротстављено, као да није реч о интересима исте државе. У суштини, не постоји велики број могућих варијанти избора за будућа стратегијска решења. Поред војне неутралности, земља се може прикључити систему колективне безбедности, односно приступити практично једином војном савезу – НАТО-у.

Актуелна војна неутралност Републике Србије подразумева одбрану земље ослонцем на сопствене снаге, као и настојање да се самостално граде односи са другим државама и сопствена безбедност штити властитим снагама.

Чињеница је да је највећи број земаља у окружењу опредељен да питања одбране и безбедности решава кроз сарадњу и заједничко деловање у оквиру безбедносних интеграција, што на неки начин Србију ставља у однос окружења према најјачој војној сили у свету. С друге стране, укупни одбрамбени капацитети Србије, у односу на друге неутралне земље (Швајцарска, Аустрија), знатно су скромнији, а тиме и неспособнији за адекватан одговор на постојеће и будуће изазове, ризике и претње.

Неспорно је да ће економске околности и озбиљне унутрашње и спољнополитичке тешкоће у Републици Србији још дуго деловати као лимитирајући фактор изградње и јачања капацитета одбране сопственим средствима.

Такође, мора се имати у виду да су основни чиниоци којима је условљен статус неутралности: повољан геостратегијски положај земље, стабилност унутрашње безбедносне ситуације, адекватна економска моћ, висок бруто друштвени производ, способност развијања сопствених војних снага, итд., што нажалост нису карактеристике Републике Србије.

С друге стране, веома је блиско негативно историјско искуство са НАТО-ом, као и чињеница да евентуално укључивање у такву организацију доноси друге врсте обавеза које би земља такође тешко могла да превазиђе у кратком року: почев од прилагођавања система наоружања и војне опреме до радикалних промена у схватању и поимању безбедности, као интернационалног посла, који није актуелан само када је угрожена сигурност сопствених грађана и државе. Дилема се појављује и у зависности од вишеструко декларисаног опредељења земље за улазак у чланство Европске уније (ЕУ). Треба одмах рећи да чланство у НАТО-у није предуслов за чланство у ЕУ. То доказује чињеница да 22% укупног броја чланица ЕУ нису чланице НАТО-а (Шведска, Ирска, Аустрија, Финска, Малта, Кипар).

Ни у једном од званичних докумената који се тичу проширења ЕУ не постоји формулација којом би се држава обавезала на чланство у НАТО-у. Међутим, део критеријума за НАТО поклапа се са Копенхагеншким критеријумима за чланство у ЕУ.

Треба, такође, нагласити да и само чланство у ЕУ представља извесну гаранцију безбедности. Истина, ЕУ је карактеристичнија по капацитетима „меке“ силе, али су они често ефикаснији од примене класичних насилних метода. Други стуб ЕУ представља вођење заједничке одбрамбене и спољне политике, што после формирања европских војних снага, поред несумњивог повећавања обавеза чланица, може да значи и конкретне безбедносне користи за сваку од њих.

Важно је имати у виду да актуелна одлука о војној неутралности Србије никако не значи одсуство могућности сарадње са другим безбедносним структурама у свету, укључујући и НАТО. Бројни билатерални споразуми са најразличитијим земљама у сфери одбране и безбедности, као и сарадња у оквиру програма Партнерство за мир то најбоље доказују.

Литература

1. Бердјајев, Н. А.: *Самопознание*, Книга, Москва, 1991.
2. Бодсон, Ж.: *Нови светски поредак и Југославија*, ИНГПРО, Београд, 1996.
3. Васовић, В.: *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987.
4. Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Београд, Службени лист СФРЈ, 1977.
5. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
6. Калин, Б.: *Повијест филозофије*, Школска књига, Загреб, 1988.
7. Клаузевиц, К. Фон.: *О рату*, Вук Караџић, Београд, 1951.
8. Косик, К.: *Дијалектика кризе*, Младост, Београд, 1983.
9. Маркузе, Х.: *Човек једне димензије*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.
10. Печулић, М., Милић, В.: *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
11. Платон: *Држава*, БИГЗ, Београд, 1976.
12. *Советскиј енциклопедическиј словар, издание IV*, Советскаја енциклопедија, Москва, 1989.
13. Тадић, Љ.: *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996.
14. Тофлер, А. и Х.: *Рат и антират*, ПАИДЕИА, Београд, 1998.
15. *The new Enciclopedia Britanica, 15 th edition*, Chicago, 1985.
16. Ћимић, Е.: *Политика као судбина*, Младост, Београд, 1981.
17. Фунг-Ју-Лан: *Историја кинеске филозофије*, Београд, Нолит, 1993.
18. Hill, C., Jones, G.: *Strategic, Management Theory*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1992.
19. Часопис *Војно дело*, бр. 6/96, ВИЗ, Београд.
20. Чупић, Ч.: *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
21. Шушњић, Ђ.: *Дијалог и толеранција*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
22. Joseph, N.: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books, 1990.
23. Joseph, N.: *Soft Power*, New York, Public Affairs, 2004.
24. Kruzel, J. and Michael, H. Haltzel: *Between The Blocs: Problems And Prospects For Europe's Neutrals And Nonaligned States*, New York, Woodrow Wilson Center/ Cambridge University Press. 1990.

Интернет извори

1. National Security Strategy 2010 (United States of America)
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
2. National Military Strategy of the United States of America, 2011,
http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf,
3. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года,
<http://www.politua.su/concept/386.html>
4. Военная доктрина Российской Федерации 2010,
<http://www.rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html>
5. A Grand Strategy of Restraint and Renewal,
6. Barry R. Posen, Ford, U. S. House Armed Services Committee, Subcommittee on Oversight and Investigations, July 15, 2008
http://web.mit.edu/ssp/people/posen/A_Grand_Strategy_of_Restraint_and_Renewal_testimony_for_congress_july_15.pdf